

ПРИРОДАТА И ДЕТЕТО – АНИМИСТИЧНОТО НАЧАЛО

Росица Чернокожева

Институт за литература – Българска академия на науките

Резюме: *Текстът ще разглежда как в българската литература за деца темата „природа и дете“ е епистемология (стремеж към познание) в действие. Детето е най-близо до Несъзнаваното и епистемологичното любопитство към природата естествено се осъществява действено чрез играта му. Опознавайки природата детето изгражда своя още неукрепнал Аз. Така се обогатява детската душевност и удържане на тревожността. Природа и дете – това е един пъстър калейдоскоп на детските фантазии и страхове.*

Ключови думи: *природа, дете, епистемология, несъзнавано, игра*

THE NATURE AND THE CHILD – THE ANIMISTIC BEGINNING

Rossitza Chernokozheva

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

Abstract: *The text will examine the ways in which the theme “nature and child” in the Bulgarian children’s literature is an epistemology /a strive for knowledge/ in action. The child is closer to the Unconscious and the epistemological curiosity towards nature is fulfilled actively through playing. Getting to know the nature, the child develops its still fragile Id. This is how the child’s soulfulness is enriched and how the child overcomes anxiety. Nature and child – that’s a multicolored kaleidoscope of the child’s fantasies and fears.*

Keywords: *Nature, Child, Epistemology, Unconscious, Play*

В „Човекът в търсене на себе си“ Роло Мей ни напомня, че човешките същества сме рожби на природата, не само защото телата ни са изградени до голяма степен от същите елементи, от които се състоят въздухът, пръстта или тревата. Ние участваме в природата и по-много други начини – ритъмът на смяна на сезоните или ритъмът на деня и нощта, което определя глада и насищането, съня и бодърстването, както и безброй други неща. И Роло Мей добавя: „В този смисъл, когато се свързваме с природата, ние просто връщаме корените си в родната земя“¹. В този смисъл в детството си сме най-близо още до тези корени и затова животът на детето е така потопен в природното и несъзнаваното.

¹ Мей, Р. *Човекът в търсене на себе си*. – София : Изток-Запад, 2014.

Връзката на човека с природата във философски, екзистенциален и практически план е сложна и многолика. Човекът се различава от останалата част от природата. Той притежава самосъзнание, има чувство за личностна идентичност, която го отдалечава от останалите живи и неживи същества. Изисква се сила на Аза – силно чувство за личностна идентичност – за да изживяваме връзката си с природата, без да се чувстваме погълнати от нея. Понякога природата крие и заплаха за човека. Детето не може да се види извън темпоралния и топически отрязък, в който то съществува във времето и пространството. То няма абстрактното мислене на възрастните. Не познава библейското „от пръст сме и на пръст ще станем“. Такива преживявания поражда голяма тревога у хората. И тогава природата се превръща в бремене. Т.е. нужно е силно усещане за себе си и кураж, за да може човекът да установи творческа връзка с природата. Тя е изначално заложена у децата. Наистина, у малките деца Азът е още неукрепнал, но именно несъзнаваното То, което преобладава в детството, е гаранция за тази творческа връзка между дете и природа, когато детето я чувства интуитивно и тя е в синхрон с радостните му, възторжени изживявания.

Анимистичното начало е вродено у детето. Това, което при раждането на детето Джейкъб Морено нарича „вселенска идентичност“, т.е. неразделимата му свързаност с Вселената, бележи по специфичен начин цялото детство – детето остава свързано с природата по специфични духовни казуални закони. Тук пак ще дойде въпросът – нали възрастният творец създава детското стихотворение? Да, но това става през детския спомен и през детското светоусещане за целостта на света. Затова в българската литература за деца, към природата и сезонния кръговрат доминира едно тъй близко до пантеистичните усети възприятие. Ще приведем повече литературни примери, защото те са и по-голямата част от българската детска литература. Природата и сезонният кръговрат не са просто фон на детските преживявания, а част от „вселенската идентичност“.

В българската литература за деца има едно стихотворение на Ран Босилек, чиято бликаща жизненост отваря сърцето и отгърсва от всички тегоби:

*Мамо, бабо, тате,
весел Май изпратил*

*пъстра пеперуда,
палава и луда.*

*На крилце ѝ тише:
„На цветя мирише.*

*Светло слънце грее.
Волна птичка пее.*

*Рой дечица тичат,
росни китки кичат.”*

*Мамо, бабо, тате,
Май ми вест изпрати,
че ще се намръщи,
щом съм още вкъщи.*

Ран Босилек – „ Пеперудка“

Не събира ли това стихотворение всичко, което – психоаналитично и психодраматично – може да усетим и провидим в прагматиката на общуването: дете, семейство, външния свят, животни, природа, сезони. Затова наричаме литературата, и в частност литературата за деца, психоаналитичен ключ към себепознание и себеизразяване. Неразделими са тези теми: игра, природа, сезони. Най-уместно е, когато разглеждаме играта като първата житейска роля на детето, тя да бъде разгледана в истинския ѝ контекст – природата. Детето и външният свят са в неделима симбиоза. Затова ще разглеждаме творбите за природата и сезоните в тясна връзка с детската игра и детските преживявания.

За сезоните като тема в литературата за деца може да се направи и отделна антология. Прави впечатление, че зимата, пролетта и есента са значително по-често на сцената от лятото. Когато споделихме това наблюдение, отговорът беше шеговит: „Ами детските писатели тогава са почивали!“. Има и друго обяснение. Тези три сезона са свързани с играта, училището, другарите, движението. Зимата – с шейните, пролетта – с пробуждането на природата и развигора, есента събира пак децата в училище. Лятото е малко статично, лениво, децата са се пръснали през ваканцията и понякога това общение в съвместните игри липсва.

Почти няма писател за деца, в чието творчество да не присъстват активно сезоните. Сезоните са постоянна тема в литературата ни за деца. Тук е уместно да кажем, че през 1927 г. излиза книгата на Елин Пелин „Песнички“, издание на Министерството на Просвещението като „Библиотека за малките“ № 16. Тази книжка изцяло е посветена на сезоните – разделена на четири части. Това са 33 стихотворения, посветени на сезонния кръговрат.

Природните картини и състояния винаги са пресъздадени през преживяванията и възприятията на детето, през общуването дете-природа и най-често през играта на детето. Нещо повече, природата играе наред с детето, тя е редом с него в игрите – тя самата е едно играещо дете. На сцената е детето в общение с природния сезонен кръговрат. Детската вяра, че природата, животните, растенията и другите материални обекти също имат душа, е изначално заложена. Детското усещане за единението на света едва ли може да бъде наречено „примитивна култура“. Напротив – загубата на този усет в по-късна възраст неминуемо е и загуба на значителен дял от онова, което наричаме човечност.

Всеки сезон, видян, преживян и премислен през детските очи, през детския опит, носи своя специфична красота. От психоаналитична и психодраматична гледна точка сезонът, който и да е той, се изиграва в творбите за деца като една пиеса, в основата на която е действието, играта. Има и чисто пейзажни стихове, но повечето са предадени като на сцена през погледа на детето в действие и игра.

Зимата

За зимата Константин Константинов е сътворил вълшебната приказка „Горският цар“. В нея има и приказно вълшебство, и символистична образност:

В грамадната пещера на Горският цар беше полутъмно и тихо. Постлана с меки кожи, златист мъх, накитена с еленови рога и големи пъстри кристали, тя лъхаше на див мед, горски тамян и мащерка. През отвора се промъкваха модроалените лъчи на слънцето, което залязваше.

Възлегнат в своя ъгъл от сталактити, Горският цар мълчаливо чакаше. Тая заран бе паднала първата слана и той веднага изпрати трите си дъщери да притъкмят земята за зимата, която вече идеше. Сега те трябваше да се върнат и да му съобщят всичко каквото са видели и наредили. Първата – между растенията. Втората – в царството на животните. Третата – най-малката – в света на хората.

Всичко в тази приказка – паяжинните одежди, цветя в косите или шевици по дрехата на трите дъщери, е сънно-вълшебно. Като „сън наяве“. Но когато заговорва третата дъщеря и разказва трогателната история за малкото момче, което тегли с премръзнали ръце кола с вършини, приказката добива всекидневен, суров битово-реалистичен характер за бедността – как майка му е изплела само една ръкавица – и за цената на труда. Горският цар ще дари скъпи диаманти на бедното момче, скътани в ръкавицата, която то ще намери на следващия ден на пътя. Цялата приказка е възхита пред анимистичното начало в природата с присъщия на автора стил да създава свят от хора и природа – изконно свързани.

Краят на приказката ни изпълва с притихналост пред величието и тайнството на природата и любовта, така както само К. Константинов може да го сътвори.

Точната дума тук е екстаз:

Слънцето бе залязло вече. Тъмната гора мълчеше. В мрачината светеха само гнилите пънове. По гората пролази неочаквано ледена тръпка. Зашумяха оголените дъбове и буки. Радостно запяха черните борове. Потоците постепенно бавно заглъхваха, сковани от лед. И сутринта рано-рано гъст едър сняг се стелеше тихо над земята.

Как е пресъздадена зимата в лирическите творби на българските писатели за деца? Ран Босилек в „Магесница“ създава наистина един несрещан магически образ на зимата. Образ, който дори е магически зловещ – белокосата Баба Зима яхва сив вълк. Има нещо много езическо в тази образност. Дали Баба Зима не е магьосница, която освен че носи радост на децата не обладава и злите сили? Тя е примамила и приспала с магия Слънцето. Бихме видели философски в това действие изкушението и въвличането в мрака, въвличането в антиживота. Вълкът би изразявал деструктивното. Образът на зимата тук ни напомня, че освен светлина и слънце в света има и мрак, и безизходност. Психоаналитичният прочит на една творба ни дава опцията освен през розови очила да виждаме и тъмнината на несъзнавания дълбок пласт на човешкото – „долу в долините“. Навсякъде, където отиде, магесницата Баба Зима носи сняг и мразове. Не са ли това човешките съмнения, колебания, страхове – всичко онова, което е в противовес на слънчевата увереност и възвисеност?

Ето тази разфучала се магесница-зима:

*Белокоса Баба Зима
зад гори палати има.
Слънча светъл там отвела.
златната му дреха снела.*

*Губер снежен му послала
и с магии го приспала.*

*Яхва вълк сив тя тогава,
полетява, зафучава...
Обикаля планините,
слиза долу в долините.
Вред къде се озове,
носи сняг и мразове.*

Велик творец е Ран Босилек, защото зад простотата на първичната яснота се крие философска и естетическа дълбочина. Точно този творец, който на пръв поглед сътворява само най-светли възхвали на радост и игра, може да отрази дълбинността на детството по аналогия на дълбинната психология (психоанализата). Както и философията на дуалистичността. И ако неговата Патианска сага е като детска Библия за играта, то цялостното му творчество е Библия на Детството.

По своему философска дълбочина носи и зимното стихотворението „Бяло и черно“ на Елин Пелин.

*Що виждам тая сутрин –
нощеска сняг валяло!
Където да погледнеш –
все бяло, бяло, бяло!*

*На двора стои врана,
замислено мълчи,*

*подплашено врабченце,
цвърчи, цвърчи, цвърчи.*

*Бедняк нещастен мина
по улицата сам,
Наведен той вървеше
едвам, едвам, едвам.*

*Къде в студа го гонят
неволите му верни?
Набръчкали го мисли –
все черни, черни, черни.*

Що виждам тази сутрин –
нощеска сняг валяло!
Където да погледнеш, –
все бяло, бяло, бяло.

То е като графика. Животът в граничните си състояния, животът в бяло и черно е особено отчетлив през зимата. Философия, която, както знаем, Елин Пелин е споделял като характерна и за човешката природа – че носим в себе си и бялото, и черното; и доброто, и лошото. Това неминуемо ни напомня израза на Фройд, че човекът и в доброто, и в злото може повече, отколкото предполага. Това в две думи е философията и психоанализата. Не бива да подминаваме и социалния елемент в стихотворението: как белотата на снега, на природното контрастира с черните мисли на бедняка от неволите му. Нима може да има по сполучлива находка – „неволите му верни“? Неволно се запитваме дали това стихотворение е само за деца.

Стефана Цанкова-Стоянова в „Зима“ създава лаконично в първия куплет образа на зимата, като че ли излязъл от Андерсеновата приказка „Снежната царица“:

*Зимата е хубавица,
цяла в пух и бял атлаз,
с каменно сърце царица –
от дъха ѝ лъха мраз.*

Сред шедьоврите на класиците се нарежда и „Зимна приказка“ на Иван Василев:

*Над селото пада пухкав сняг,
а децата лудо тичат пак,
обикалят двора и без ред
блъскат се във трънения плет –
и ловят снежинките с уста...
Падат, стават, тъй до вечерта!
А комините намятат пак,
както лани рунтав бял калпак
и запушват с дяволски лули...
Сняг вали, вали, вали...
Побеляха къщи и нивя,
спи на топло родната земя.
А като прекрасен детски сън
разпиля се весел, бистър звън
и на чудна, приказна шейна
към незнайна, слънчева страна
тръгват и дървета, и къщя...
Над селото падна вечерта!*

„Зимна приказка“ е като сън или „сън наяве“. Великолепна е метафората в края на стихотворението как като в детски чуден сън тръгват към незнайна, слънчева страна на една приказна шейна и дървета, и къща... Това е една интензивна, жизнена детска рисунка, която не познава и не признава земното притегляне. Или като платно от сюрреалист в чудновати, променящи се съчетания. За децата зимата е не по-малко животворна, пълна с енергия, от пролетта.

И още едно по-статично картинно зимно стихотворение от Дора Габе – „Ледени приказки“:

*По стъклата приказчица има,
нареди ги снощи Баба Зима,
ни с уста разказани,
ни с перо белязани.
Как ли ги е наредила,
как ли ги е нагласила!
[...]
Мама рече:
те са сънища
още несъбудени!*

Поетесата се вглежда във филигранните фрески на студа по стъклата. Те не могат да се сравнят и с най-изкусните фрески и витражи, създадени от човешка ръка. Тук с неподражаемо въображение е рисувала Природата и е създала „несъбудени сънища“ – скрежни приказки с птички. Тези „несъбудени сънища“ са и до голяма степен несъзнавани. Несъзнаваното на детето. Въображението на Мирозданието е недостижимо. Не сънуваме ли и ние един сън – зимата, скрежните приказки по стъклата, детето, което сме до края? Има я закачката-предупреждение, към онези, които нямат сетива за чудото – „който на разбира, пръстчето да не въвира“. Пред това вълшебство можеш да стоиш само да гледаш и да се учудваш. И майчината мъдрост е тук. Тя интуитивно ще изведе на децата си и природното, и естетическото през сънно-несъзнаваното. Неслучайно краят на стихотворението е така сънно-приказен.

Пролетта

И пролетта, и майчинството са не просто символ на живота, а самият живот, самото Рождественско тържество на природата. Майката-пролет е закрила, сигурност, нежност; тя „грижно вика, нежно прегръща, завива, люлее, приспива“ – все действия изконно присъщи на майката. И пролетта, и майчините ръце са направени от нежност. Краят на тази вълшебна съновна приказка ни отнася някъде далече, където ще мине „огнен Слънчо“, с поглед „злат и гален“, а „поясът – ален, ален“. За това емблематично стихотворение за пролетта единствената дума би била „вълшебство“. Тук е целият Асен Разцветников – благ и нежен.

Има още едно неподражаемо стихотворение на Разцветников – „Пролет“. Такава вакханалия на духа, такъв възторг, граничещ с амок, такова общение и разтваряне в природата – не може да се преразкаже:

*Пъпките се пукат,
топъл вятър вее...
Иде ми да викам,
иде ми да пея.*

*Иде ми да падна,
Черня да прегърна,
иде ми да ритна
бабиното гърне.*

*Па да хукна бърже,
бърже из вратата –
да търкулна кака,
да прескокна батя.*

*Да изплаша страшно
гълъбите сиви,
с корен да изтръгна
цъфналата слива.*

*И кат нищо-пречка
стобора прекрачил,
да си яхна мигом
черното малаче...
Сбогом, тате, мамо,
няма да се върна –
гътнах пак във къта
бабиното гърне!*

*Де-бре, ху-бре, Мачо,
де-бре, ху-бре, карай!
Карай и събаряй
къщи и дувари!*

Асен Разцветников – „Пролет“

По сила и дълбочина на екстаза настроението тук е сравнимо със споделеното от детските преживявания за нощното небе над Добруджанския Харманлък у Дора Габе или величието от Сливенския Балкан, видяно от К. Константинов. Онова гранично екстазно състояние, когато се сливаш с природа и Бог и не знаеш защо ти се плаче – от щастие

или от мъка. Нещо, което те стиска за гърлото. Това, което от психоаналитична гледна точка е дуализмът на Ерос и Танатос, нагонното единение. Любов и агресия в едно. Живот, Любов, Смърт стават неделима и взаимопотенцираща субстанция. За да се създаде живот, създаващото умира. Екстазът на неопикуемото сливане. И може би още несъзнаваното желание на порастващото дете да напусне бащиния дом – за да открие себе си, да съгради своя Аз. Ритнатото бабино гърне, стобора, прекрачен като „нищо-пречка“, не е ли категоричен намек за прощаване с традицията, за преодоляването на котловинния поглед към света?

Как възхваляват пролетта два врабеца? Как Ран Босилек толкова лаконично създава един несрещан образ на пролетта с широк диапазон на образност и чувства? Пролетта е хем нещо толкова насъчно и земно като зрънцето ечемик, хем ангел светлолик, който те храни със слънчеви трохички. Никъде другаде не се среща в българската поезията за деца такава метафора – „слънчеви трохички“, и такъв лаконичен поетичен изказ на земност и святост в едно.

*Два врабеца си църцорят
и възхвалят първа пролет:
- Чик-чирик!
Тя е зрънце ечемик.
- Чик-чирик!
Тя е ангел светлолик.
Тя със слънчеви трохички
храни божиите птички.*

Ран Босилек – „Първа пролет“

Цялата взривна енергия на природата е събрана в тези „слънчеви трохички“; тя е жива, тя говори на сетивата ни. „Пролетен вятър“ на Ран Босилек също носи това опиянение, тази омая и лудуване, които не могат да се анализират – трябва да бъдат оставени само да въздействат на чувствата и сетивата. Ненаситността да пиеш пролетта:

*– Ветре, ветре, де си бил?
– Радост пролетна съм пил.
По горите, по полята,
при звездите в небесата.*

*И, омаен, аз се рея,
вея, пея и лудея –*

*ту прозорците заблъскам,
ту в очите дъжд запръскам,*

*ту с играчите затичам,
лудо шапките им свличам...*

*Те ги гонят, аз се смея,
веля, пея и лудея.*

Отново това опиянение на духа от сливането на земя, вятър, звезди, небеса, деца в единната песен на Мирозданието. Само Ран Босилек и Разцветников могат така неповторимо да изразят амока от взривни чувства, лудешката игра на пролетния вятър. В тази дивост – „веля, пея и лудея“, са отново Ерос и Танатост в едно. Създание и разрушение в неделимо единство. Това, което едно дете смътно с порастването започва да усеща, но не знае как да го изрази. Нагонът, порастването, болката и радостта едновременно. И вееш, и пееш – това наистина е лудост. И както често става, ние се свързваме с другия, другите по-често с и чрез лудостта си.

Да видим какъв образ създават българските писатели за деца на най-пролетните месеци: април и май.

В стихотворението си „Април“ Асен Разцветников за пореден път създава един шедьовър в класическата българска лирика за деца. Този образ на Април е облъхнат от толкова тайнственост и вълшебство. И макар да се казва, че Април като добър стопанин върши своята природна работа, докато децата спят, цялото стихотворение ни напомня и отправя към един сън:

*Април е тук, дечица,
той дойде оня ден,
той дойде в колесница
със коша си зелен.*

*Той слезе в здрачината,
с наметка се покри
и скри се в планината —
в незначайни пещери.*

*Но бди от пещерите,
но бди той ден и нощ
и щом вий тук заспите,
той дига своя кош.*

*Той дига го и слиза
през тъмния букак
и бялата му риза
светлее като сняг.*

Виждаме тайнствения образ – Април бди в пещерите – надолу, в царството на съновното. Великолепната картинност се постига с тази графичност: „тъмен букак“ и „бялата му риза, която светлее като сняг“. Тук има и графичната строгост, но и финеса на графичната линия. Последните два стиха представят образа на април от друг ракурс. Той шепне в тишината и ред по ред дарява. Той е като Бог създател. Последният стих е равен по сила на сътворяването на света. Наред с тържествеността от това съзидание, то

е толкова детско като чувствителност и близост с употребата на умалителните думи – тревица, клонче. Ако Ран Босилек е трубадурът на радостта и играта в детската ни поезия, а Дора Габе изразява детския емоционален опит, то Асен Разцветников е философът и психоаналитикът, който знае, че и тъмното ни дърпа там някъде в детското, дълбокото несъзнавано.

Спряхме се на стихове, посветени на пролетта, където всичко оживява в единение – природа, животни, хора. Не е ли това онзи прастар анимизъм, който е присъщ на първобитния човек и на децата в тяхната игра. В „Тотем и табу“ (1912-1913) Фройд му посвещава цяла глава, наречена „Анимизъм, магия и всемогъщество на мислите“. Ядрото на анимизма е в това, че душите на животните, растенията, предметите са се образували по аналогия с човешките души. Допуска се, че примитивните хора са достигнали до този своеобразен базисен дуалистичен възглед в резултат от наблюдението на феномените на съновидението и смъртта, толкова подобна на съня. Вероятно за генезиса на това разбиране, проблемът за смъртта е станал изходна точка. За примитивния човек, безкрайното продължение на живота – безсмъртието, – е нещо саморазбиращо се. За хората става обичайна склонността да схващат всичко по свой образ и подобие и да пренасят върху всичко човешки качества. Светът се приема в неговата цялост. Така в хода на историята на човечеството се оформят три мисловни системи, три значими светогледа: анимистичен (митологичен), религиозен и научен. За анимизма говорихме и при детската игра и играчките, но сега ще изясним някои характерни особености.

Тук ще отворим една скоба и отново ще припомним – с анимизма е свързано и така нареченото „всемогъщество на мислите“. Този термин Фройд взема от един свой клиничен случай („Човекът-вълк“), където пациентът изпитва тази връзка между себе си и света и смята, че детерминира (управлява) случващото се. При невротичите (с натрапливи неврози) е налице надценяване на душевните процеси за сметка на реалността, където афективният живот е доминиращ. Това всемогъщество на мислите са наблюдава в детската игра. То се открива и в основните похвати на приказките. Например: вълшебни пръстени, килимчета, покривки изпълняват всички желания на героя, ботуши самоходки и още, и още. Ако потърсим генезиса, ще го открием още при „Аладин“ или „Златната рибка“. Това суеверие се наблюдава при дивака, натрапливия невротик и... при децата. Трябва да отбележим, че това „всемогъщество на мислите“ се е запазило само в една област на нашата култура – тази на изкуството.

Децата в ежедневните си игри вярват във всемогъществото на мислите. Те вярват, че това, което мислят, винаги се материализира. В езотеричен аспект това е вярно, защото всичко е енергия: и мислите също. В тези творби за деца, свързани с природата и сезоните, които разгледахме, това се усеща в още по-голяма степен, защото детето досътворява и оживява на вътрешната си психична сцена с вътрешните си импулси и фантазии външните природни реалии.

Когато говорим за пролетта и анимизма, неминуемо трябва да се спрем и на **света на цветята**. Ще цитираме един пасаж от книгата на Ан Шютценбергер, който на пръв поглед тук поставен, звучи малко странно, но погледнат в по-общ философски, теологичен и най-вече анимистичен план, показва, че мястото му е тук:

Вече не сме във времената на Никейския събор: „Срам за този, който смята, че жените нямат душа; *те имат нещо като душа като животните и цветята* (забележка, оспорвана от един епископ по време на Македонския събор през 538 г.)².

Въпреки че поводът е да се репарира статуса на жената наред с мъжа, тази фраза казва много още в тези ранни векове, като се приема, от теологична гледна точка, че животните и цветята имат душа (и чак след тях се нарежда жената!). Това ни дава още едно основание да се спрем на цветята в българската литература за деца.

Ето как двама стихотворци рисуват детския си спомен за най-нежното и най-храброто цвете – кокичето. Неслучайно у Ран Босилек кокичето, наричано от някои народи „снежна капка“, а на френски името му е описателно – „пробиващо снега“, е избраникът, който Слънчо изпраща да възвести промяната Пролет, надеждата за нов, изпълнен с чистота, топлина и кураж живот:

*Зафуча Долнякът,
виком викна рано:*

*„Ставай, събуди се,
цветенце избрано!*

*Бисерна премяна
Слънчо ти изпрати,*

*теб избра да радваш
бедни и богати.*

*Теб избра да кажеш,
че той пак ще грее,
че в гората скоро
косът ще запее!”*

*Бялото кокиче
от сън се събуди,
новата премяна
гледа и се чуди.*

Ран Босилек – „Кокиче“

Най-честото сравнение за минзухарите е оприличаването им със свещи. Ето че тук се явява и един от най употребяваните изрази в поезията на символистите – „теменужен мрак“. Асен Разцветников в „Минзухари“ отново ни приобщава към една анимистична, баладична сцена, където Бог, животни и цветя дишат в природно единение. Децата познават това божествено природно единение, светлика на минзухарената слънчева радост и бодрост още преди поета:

² Шютценбергер, А. *Синдромът на предците*. – София : Колибри, 2014.

*В късни ноци, яхнал конче
с алене крила,*

*Бог обходи и преброди
хълми и поля.*

*Бог огледа и прегледа
всеки дол и рът,
де треви и животинки
никнат и растат.*

*Сепнати от сън дълбоки
в късен тъмен час,
мъничките животинки
ревнаха със глас.*

*Спря се Господ във почуди:
ето ти бела!
Трепна аленото конче
с леките крила.*

*Но – засмя се Бог и кимна
с бялата глава,
па запали златни свеци
в младата трева.*

*Златни свеци – минзухари –
пламнаха безброй.
Звънна в мрака теменужен
и отмина Той.*

*И остаха минзухари
с пламнали глави
да си светят на гадинки,
пъпки и треви.*

*Да им светят с ясен пламък
в ноцните тъми –
та, горкинки, да не плачат
в тъмното сами.*

Природният свят обаче невинаги е умилително-идиличен. Да видим как К. Константинов в разказа „На полето“ е построил сцената, в която скромните полски цветя

стават носители на често срещани драматични човешки отношения. Тук има и баснен оттенък с поука, и импресионистична окраска:

До една шубрачка в полето бяха поникнали няколко цветя: скромна лайкучка, по-далеч – присмехулно жълтурче, а по-насам – един едър мак. Той беше глупав и зъл. Много се гордееше със своя ярък цвят и заради туй дигаше високо главата си и искаше на всички да заповядва. Толкова зъл беше той, че дори изпускаше отрова. И когато някоя дребна бубулечица, помамена от червения му цвят, влизаше в чашката му, тя излизаше оттам с клатушкане като пияна, и после дълго се търкаляше по околната трева. Живееха си тъй всеки ден цветята. Но ето че на мака му дотегна и той поиска да се сприятели с лайкучката. Но тя съвсем не му обръщаше внимание и не го обичаше заради гордостта и злобата му... но един ден, незабелязан дотогава, цъфна до лайкучката синчец. Тъй плах и смирен беше той, тъй хубаво поглеждаше, че лайкучката изведнъж го обикна, сприятели се и често си шепнеха нещо весело и приятно. Макът всичко виждаше и гореше от яд.

Така през анимизма всъщност изпъкват на преден план човешките страсти, човешката гордост, злина, ревност, доброта, насмешливост – цяла палитра от емоции. Как завършва тази сцена? Извива се буря и гордият мак, който иска да покаже на всички колко е силен и безстрашен с вирната глава, става жертва на, бихме казали, егото си. Смиреността и предпазливостта на другите цветя се оказват по-подходящи сред вилнеещата буря.

Нека завършим прочита на стиховете за пролетта през анимизма с една великолепна персонификация на лятото от Ран Босилек наречена „Юни Синеок“. Стихотворението е истинско тържество на младостта, жизнеността, радостта от живота. Юни тук е млад Бог, който „в пръски цял блести“:

*Дървесата клонки свели
над вира дълбок,
спи под сенките дебели
Юни синеок.*

*Вик насреща се раздава,
екват смехове.
Трепва Юни, мигом става,
гостите зове.*

*Ето рой деца се свличат
горе от рида,
хвърлят дрешките и тичат
в топлата вода.*

*Лудо скачат и цамбуркат,
по брега търчат
и отново пак се гмуркат,
радостно крещат.*

*Юни въвн под дървесата
в пръски цял блести.
С пресни ягодки децата
той ще нагости.*

Ран Босилек – „Юни Синеок“

Веселото, ясно и безгрижно лято, което може да накара и камъка да узрее, има благодатна сестра – **Есента**. Есента на Ран Босилек е златокоса, засмяна, гиздава в злато и пурпур и пак мисли какви изобилни, благодатни дарове да поднесе на малките играчи.

*Златокоса и засмяна,
дар дарува Есента:
кичи с гиздава премяна
дървеса, тревя, цветя.*

*Тя обсипва ги със злато
и със пурпур ги краси -
да се радват, докогато
зла слана ги покоси.*

*Тя за малките играчи
носи сладки плодове,
тя изпраща за орачи
благодатни дъждове.*

Ран Босилек – „Златокоса Есен“

Между творбите на Стефана Цанкова-Стоянова има едно стихотворение, което няма аналог в българската поезия за деца. То е озаглавено „Градината в мъгла“. Дюлите прегърбени, нежната бреза, борът кичест – всичко е обвито в припадналата мъгла. Едва ли има друго стихотворение в литературата за деца, което да е толкова сънно-призрачно, така фантазно-приглушено и въвличащо ни в несъзнаваните територии, които още вътреутробно присъстват у индивида. Това е като някакъв отглас – спомен от бъдещето. И не знаеш това „дежа вю“ ли е, „сън наяве“ ли е? Дали това е стихотворение само за деца?

*Бял пушек ли пуши
в клонестите круши?
- Не, мъгла припадна,
сякаш посред пладне
изведнъж се мръкна.
Тихо се примъкна
в нашата градина,
с було я прибули,
цяла скри, затули.
Старите ни дюли,*

*дето са навели
клони почернели,
криви и чепати, –
в белий дим изглеждат
бабички гърбати.
А брезата нежна,
що зад тях наднича,
стройна и напета
в наниз от рубета –
гиздаво момиче
в дреха белоснежна.
Борът пък до нея,
кичест до стобора –
царски син изглежда,
в хубава премяна,
плюшена, зелена,
с капчици-елмази,
приказен и славен,
гордо там изправен,
ден и нощ да пази
своята сестричка,
бялата брезичка.*

Стефана Цанкова-Стоянова, „Градината в мъгла“

Няма по-добър епизод на този пространен анализ на класическите детски стихотворения за сезоните от стихотворението на Васил Ив. Стоянов. Какво ще ни разкаже детето-протагонист на Васил Ив. Стоянов във „Все добре е“?:

*Батъо зимата харесва
кака иска пролетта,
дядо лятото калесва,
баба хвали есента.*

И ще обобщи така, както само едно дете може да го чувства:

*Пролет, лято, есен, зима,
аз ви казвам и съм прав:
и игри, и радост има –
само да съм жив и здрав!*

Като завършек за природно-вселенското възприемане на света, за усети за Божественото и същевременно през баладично-фолклорното, да се докоснем до „Звездно хоро“ на Стоян Дринов. Ако във „високата“ литература имаме неповторимото „Гора зашуми,/ вятър повее, /звезди обсипят свода небесен...“, то в детската ни литература ще срещнем пресъздаването на вечерното природно състояние през игровото, през

сценичното и анимистичното. Това е един драматично звучащ акорд за дуализма на небесните светила.

*Рой звездици раногрейки
хоро кършат на небото,
ясен месец хоро води,
кривнал капа на челото.*

*Хем ги води, хем им дума:
„Леком, леком дружски млади,
леком тропкайте хорцето,
да ни Слънчо не угади,*

*че е Слънчо враг неверен –
той леглото ще остави,
вази млади да погуби,
мен в морето да удави.*

Тук има една особена поанта. Знае се, че месецът и звездите сменят слънцето в денонощния кръговрат, но като че сме свикнали светилата да се разбират помежду си. В „Звездно хоро“ авторът е акценирал на известен антагонизъм между светилата. Това ни открива една друга гледна точка – за дуализма, а той от своя страна кореспондира с дуализма Ерос и Танатос. Ако денят, Слънцето са животът – Ерос, то звездите и Месецът са неговото изгасване – Танатос. Отново в онтологичен план може да изведем тенденцията как те се потенцират и смъртта дава живот, а животът окончава със смърт. През тази психоаналитична дуалистичност провидяхме нееднократно творби от българската литературата за деца в различни аспекти.

Един от най-влиятелните теолози на 20 век Паул Тилих казва: „Принципите, върху които е устроена вселената, трябва да се търсят и у човека“. Цитирайки тези думи, психоаналитикът Роло Мей добавя: „...а и обратното е вярно – че това, което откриваме в човешките преживявания, до известна степен е отражение на това, което е истинско и във Вселената“³.

Да припомним размислите на Фройд:

Само в изкуството е възможно разкъсван от желаниа човек да създава нещо, наподобяващо задоволяването на тези желаниа, и благодарение на художествената илюзия тази игра да предизвика афективни въздействия, сякаш е нещо реално. С право се говори за магията на изкуството и с право човекът на изкуството бива сравняван с магьосник⁴.

В тази статия се докоснахме до толкова изразени чувства, които природата и сезоните извикват у твореца за деца. Бащата на психоанализата се спира нееднократно и

³ Мей, *Човекът в търсене на себе си*.

⁴ Фройд, З. *Тотем и табу*. – София : КХ, 2013.

на въпроса, откъде произтича склонността у човека душевните процеси да се проектират навън. Допускането е, че това води до разтоварване на психиката. И обобщава :

По отношение на психологията на тези народи, останали в своето развитие на анимистичния стадий, нещата може би ни изглеждат също толкова лесни, както и психическият живот на детето, което ние възрастните вече не разбираме и поради това сме подценили неговото богатство и неговата чувствителност⁵.

Би било добре да положим дихотомията дете-природа и в един друг историко-културологичен контекст. Отново ще се позовем на Роло Мей как изглежда тази дихотомия в света на възрастните: „Връзката ни с природата се къса не само заради празнотата в нас, но и заради нашата тревожност“. После авторът проследява усещането за природа и как то процъфтява през Средновековието, Ренесанса и как от началото на XIX век взните се наклоняват към това да се овладее природата. Тук се цитира и колоритната фраза на Паул Тилих „Светът се е разомагьосал“⁶.

И точно тук, след като разгледахме през анимизма природата, сезоните, цветовете в българската детска литература идва, в противовес на света на възрастния, спасителното чувство, че светът на детето още не е „разомагьосан“.

Библиография

Мей, Р. *Човекът в търсене на себе си* [May, R. *Man's Search for Himself*]. – София : Изток-Запад, 2014.

Шютценбергер, А. *Синдромът на предците* [Schützenberger, A. *The Ancestor Syndrome*]. – София : Колибри, 2014.

Фройд, З. *Тотем и табу*. [Freud, S. *Totem und Tabu*]. – София : КХ, 2013.

Ас. д-р Росица Чернокожева
Институт за литература – БАН
r_chernokozheva@abv.bg

⁵ *Ibid.*

⁶ Мей, *Човекът в търсене на себе си*.